

בפתח הבית

הרב חיים וידל

מבוא

כמה מילים כלליות על הראשונים: הראשונים זו "תורה חדשה", נדבך חדש של תורה. הקומה הראשונה של התורה היא התורה שבכתב, השנייה היא התורה שבע"פ. בתורה שבע"פ, הנדבך הראשון הוא חז"ל, השני - הגאונים, והשלישי הוא הראשונים. נדבך זה של 'בית התורה', אינו פחות מהפכני, דרמטי, ורדיקאלי מהחידוש של חז"ל במדרשי ההלכה והאגדה. ומתוך המבט הזה צריך להבין ולקרא את הראשונים. ואכן ככל מהפכה זכתה גם זו להתנגדות חריפה ביותר של הנטיה השמרנית האחראית והתקיפה של עם ישראל.

תקופת הראשונים שהחלה במאה העשירית ונמשכה עד למאה החמש עשרה, היא תקופה של השראת שכינה מיוחדת, של יצירתיות מדהימה בתוך החושך של הגלות ושל 'ימי הביניים'. יצירה תורנית זו זורמת בשני אפיקים: ההלכה והאגדה. בהלכה מתחדשים ספרי המצוות והפסק. היצירה האגדית נחלקה לפילוסופיה, קבלה, ומוסר (-חסידות).

משנות התשובה של הראשונים הן במובן מסוים דוגמא מובהקת למפעלם הכולל, שהוא למעשה - סיסטמטיזציה פילוסופית, אתית, הלכתית ומעשית של התשובה. מתוך כל מרחבי המקרא וחז"ל בנו הראשונים את מסכת התשובה שלהם. מסכת זו שלהם, למרות כל מה שהתחדש בתקופת האחרונים בנגלה ובנסתר, מהווה את הבסיס לכל לימוד על התשובה ובעיקר לכל עבודת תשובה ממשית ואפקטיבית. מאידך זהו נושא שכולו ישראלי תורני פנימי שאין בו עד כמה שידיעתי מגעת, דיאלוג עם החוץ¹.

אנסה לשרטט מפה כללית, של משנות התשובה של הראשונים, על אף היומרה שבדבר.

רס"ג

התשובה אצל רס"ג הינה 'הליך', המתקן את מעמדו של האדם מול אלוקיו לאחר שנפל ממדרגת ה"שלם" - הצדיק הגמור. התשובה מאפשרת לו לזכות למעלת "השב".

רס"ג הוא המכוון את התשובה כתהליך שיש בו ארבעה-חמישה מרכיבים או שלבים:

1. עזיבה; 2. חרטה; 3. בקשת סליחה; 4. וידוי; 5. וקבלה להבא,

¹ למעט אולי, משנת התשובה של חסידות אשכנז, אף על פי שגם ביחס אליה הדברים עמומים.

שכל הראשונים מאמצים באופן מלא או חלקי, בסדר ודגש כאלה או אחרים.

עיקר התשובה היא העזיבה, כי המעשה הוא הקובע את מעמדו של האדם לפני א-לקיו, באשר הוא ביטוי למעלת האדם הסגולית והייחודית - התבונה והבחירה החופשית.

התשובה היא הביטוי לסגולתו המרהיבה של האדם - החירות. החסד שבתשובה הוא קבלתה.

רבנו בחיי

התשובה היא חוליה מרכזית בעמוד השדרה של עובד ה'. היא עבודה מתמדת המתפרטת לפרטי פרטים, אשר משיבה את האדם אל "דרך המלך" של עבודת הא-לקים, מכווננת אותו מחדש לתכליתו - אהבת ה', ומשיבה לו את אבדת חטאו ולעתים בתוספת מרובה.

עיקרה החרטה המהפכה הפנימית העמוקה. החרטה היא תולדת הכניעה השוללת את הגאווה ומשיבה את האדם למתכונת חייו הנכונה - היות עבד משכיל לאדונו הטוב והמיטיב, להתבטלות של אהבה עזה והתמסרות מוחלטת, המזכה את האדם בסליחה ובכפרה ובאהבה הא-להית.

התשובה היא חסד א-להי המאפשר לאדם להתגבר על מועדותו המטאפיזית והריאלית לחטוא.

כוזרי

התשובה היא חלק מעבודת ה' הישראלית² המדויקת המתרחשת בעולם שנה נפש, על פי הדרכתה של התורה³. תכליתה השתחררות ממדוחי ושאון הקיום החיצוני והכשרה לחול הענין הא-להי על האדם.

עבודת התשובה היא עבודה פעילה ובחירת של האדם המבקש את הדבקות בענין הא-להי. הימצאותה היא חלק מחסד ההתגלות הא-להית - האישי (הויה ולא א-להים) - הנבואית, המיוחדת לעם ישראל⁴ המאפשרת את הפיכת החיים בעולם הזה למדיום להתגלות הענין הא-להי - הנבואה.

רמב"ם

התשובה היא תהליך טבעי או 'מצוה כללית', לאדם הנבון - החירותי; שלו הרשות והיכולת. ענינה, שיבת החוטא מריחוקו מא-לקיו אל "לפני ה'", פניה בעיקר אל העתיד, ובזאת היא פותחת דף חדש בחייו.

עיקרה, כמצוה של תורה, הוא הוידוי; המכפר על העבר ומחולל את הטהרה. כוחו של הוידוי הוא מחד גזרת הכתוב, ומאידך הוא בלקיחת האחריות הברורה, המוצהרת המבישה והמכניעה, אל מול הכישלון;

² עבודת החסיד, התפלה, הזמנים הקדושים וכו'

³ ממנו ולא ממנו

⁴ שעל גבי חסד הבריאה ומתנת החיים

ובהתחייבות המחייבת ביחס לעתיד, דווקא בדיבור - בספור החטא והתשובה.

התשובה היא חירות; אם כי, הכפרה שב-ז'ודוי' הינה חסד.

הר"ן / אור ה' / העיקרים

התשובה היא חסד משולש. חסד קלותה הנכלל בחסד מתן התורה המצוות, שהוא המשך פלא-חסד הבריאה. אל מול פלא אהבת חסד זו, הולכת וזורחת התשובה מאהבה (גם זו הבאה מתוך יסורים) שאף היא פלא חסד של אהבת חיים, ששיאה הנשגב הוא העקדה לכל תצורותיה, המחוללת את פלא התהפכות הזדונות לזכויות.

תכליתה של התשובה היא אהבת ה', בבחינת העבודה ולא בבחינת הערבות.

התשובה היא חסד א-להי המנביע את החסד האנושי.

חסידים / רוקח

התשובה היא התהליך הנ"ל לגונויו השונים. על גביו התחדשו ארבע 'תוספות' תשובה: תשובת הבאה / הגדר / הכתוב / המשקל).

עיקרה **היסורים שע"י הסגופים** המכפרים כעונש על החטא שאי אפשר לעוקפו. יסורים יזומים אלה מלבד מה שהם באים לכפר על ידי יסורי העונש, במקביל לחילוקי הכפרה של חז"ל; הם ביטוי לרצון לשחרר את אנרגיות החסידות של אהבת ה' משבֵּן שבהשתעבדות לגוף הנגוף וליצר הרע, ששיאם במסירות הנפש על קידוש השם.

התשובה היא חובה המוטלת על האדם ובפרט על החסיד המשתוקק לגלות את אהבתו עד כלות הנפש.

הצד המשותף

נראה לי שלמרות ההבדלים הניכרים, אותם סקרתי לעיל, המכנה המשותף הוא **אהבת ה'** העומדת ביסוד הכל, וכתכלית הכל, ומוזכרת ככזו בכל.